

ЗАКОНОДАВЧІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЩОДО УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

Кожевникова В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

Коренга Ю. В.,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України

У статті досліджуються обмеження, встановлені в законі, що забороняють фізичним особам укладати договір сурогатного материнства. Виявлено низку порушень прав осіб (слабкої сторони договору сурогатного материнства), які існують через відсутність закріплення обмежень на законодавчому рівні.

Ключові слова: обмеження прав, сторона договору, заборона, обов'язок, сурогатна мати, батьки-замовники.

Незважаючи на існування ст. 123 Сімейного кодексу України, у якій сурогатне материнство визнано як юридичний факт, в Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який би врегулював відносини, що виникають між суб'єктами сурогатного материнства. Невирішеною наразі залишається проблема галузі права цивільного чи сімейного, під яку підпадає регулювання особистих немайнових та майнових відносин за договором сурогатного материнства. Неврегульованим є питання порядку встановлення обмежень за договором сурогатного материнства, їх передумов виникнення. З метою захисту прав та свобод учасників сімейних правовідносин (сторін договору) важливим залишається виявлення таких обмежень прав та їх нормативне закріплення.

Зокрема, вагомий внесок у розробку доктрини «правової категорії обмежень для договору, встановлених в законі» зробив Є. О. Мічурін: «Обмеження майнових прав фізичних осіб» [1, с. 456], у дослідження окремих сімейно-правових договорів А. Б. Гриня: «Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб» [2, с. 300], Ю. В. Коренга: «Договір сурогатного материнства в сімейному праві України» [3, с. 195] та інші.

Метою статті є установлення правової природи договору сурогатного материнства та формування на її основі порядку встановлення обмежень особистих немайнових та майнових прав учасників договору сурогатного материнства, спрямованих на вдосконалення механізму цивільно-правового захисту.

Завданням статті є визначення особливостей договору сурогатного материнства, порядок установлення обмежень прав учасників сімейних правовідносин (сторін договору), розроблення правового механізму порядку встановлення обмежень прав.

Суттєві зміни, що відбулись у чинному цивільному та сімейному законодавстві останнім часом, зумовили виникнення нових підходів до правового регулювання обмеження прав учасників договірних правовідносин в сімейному праві України. Сучасне суспільство стає дедалі складнішим. Воно заплутує громадян мережею заборон та обов'язків, так чи інакше обмежуючи реалізацію цивільних прав у повному обсязі. Ці обмеження зумовлені необхідністю забезпечення життєво важливих інтересів окремо взятої особистості та суспільства в цілому.

Договір, у свою чергу, є однією з найдавніших правових конструкцій. Застосування договорів протягом уже кількох тисячоліть пояснюється, насамперед, тим, що йдеться про гнучку правову форму, якої можуть набувати різні за характером суспільні відносини [4, с. 3].

Також, як справедливо зазначає А. В. Луць, у процесі вдосконалення юридичних конструкцій з'являються і проходять стадію нормативного закріплення нові види договорів. Свобода договору, визнана як принцип цивільного права, дає можливість укладати такі види договорів, які не передбачені Цивільним кодексом України, але йому не суперечать і дають можливість учасникам цивільного обороту забезпечити відображення в праві специфіки окремих відносин господарського обороту [5, с. 11]. Останнім часом, коли договірне регулювання суспільних відносин отримало своє поширення фактично в усіх сферах людського життя, постала нагальна потреба дослідити характерні риси та особливості обмежень, установлених законом у договорі сурогатного материнства.

Оскільки досліджуваний договір отримав законодавче закріплення лише з прийняттям Сімейного кодексу України (далі – СК України), законодавець, фактично вперше в історії розвитку вітчизняного сімейного законодавства, допустив договірне регулювання, з одного боку, особистих немайнових та майнових відносин за договором сурогатного материнства та обмеження прав, установлених законом до сторін договору, – з іншого.

Щороку дедалі більше громадян України та іноземців стають учасниками програми сурогатного материнства в нашій державі. Проблемі регулювання відносин за договором сурогатного материнства у науковій літературі приділяється також особлива увага. Однак наукові здобутки та розробки вчених у цьому напрямі не були закріплені на законодавчому рівні. Разом з тим нерозробленим залишається порядок встановлення законом обмежень прав сторін у договорі сурогатного материнства. Тому недосконалість чинного законодавства в цій сфері призводить до того, що фізичні особи, що укладають договори сурогатного материнства, стикаються з низкою проблем при виконанні умов договору [6, с. 3]. Тому існує нагальна потреба у захисті особистих немайнових та майнових прав учасників договору сурогатного материнства.

Р. А. Майданик під договором сурогатного материнства розуміє «Договір, де одна сторона (подружжя або окрема особа), яка не здатна мати власну дитину, передає свій генетичний матеріал для її народження іншій стороні – сурогатній матері, яка зобов'язується виносити, народити дитину, зачату методом екстракорпорального запліднення, і передати її після народження першій стороні, яка зобов'язується забрати дитину і компенсувати витрати сурогатної матері на умовах цього договору» [7, с. 19]. Варто зазначити, що при встановленні обмежень прав сторін договору держава має виходити з принципу законності, обґрунтованості, розумності.

Обмеження, які мають місце у правових інститутах сімейного права, встановлюються виключно актами чинного законодавства (Конституцією України, СК України та іншими законами). Обмеження прав сторін договору сурогатного материнства встановлюються у вигляді заборон, обов'язків, які покладаються на особу та можуть існувати у вигляді правообмежувальних (правозастосовних) санкцій.

Обмеження прав фізичних осіб, які мають намір укласти договір сурогатного материнства, установлені законом, існують у вигляді заборон. Ю. В. Коренга справедливо стверджує: «жінкам, які мають можливість дітонародження, проте бажають скористатися послугами сурогатної матері, мотивуючи це власною зайнятістю або не бажаючи завдати собі незручностей протягом дев'яти місяців вагітності, не надається право на реалізацію програм сурогатного материнства, основна мета якого – подолання безпліддя» (визначено в «Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» від 09.09.2013 № 787) [8, с. 48]. Отже, жінка, яка за медичними показниками здатна самостійно виносити та народити дитину, не може бути стороною договору сурогатного материнства.

Керуючись вимогами, встановленими в СК України (ст. 211 СК України), сурогатною матір'ю у договорі не може бути жінка, що не досягла двадцяти одного року, а також жінка, яка позбавлена чи обмежена у дієздатності тощо. Законодавець штучно підвищив вік, з якого особи можуть укладати даний вид договору, з метою того, щоб жінки, які беруть участь у програмі сурогатного материнства, мали певний досвід з виношування та народження дітей, крім того, свідомо та відповідально ставились до виконання істотних умов договору сурогатного материнства.

«Інструкцією про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій» від 09.09.2013 № 787 встановлено таку заборону, що не може бути стороною договору (сурогатною матір'ю) жінка, що не має своїх здорових дітей. Отже, жінки, які мали досвід з виношування та народження власних дітей та з якихось причин народжували дітей з фізіологічними чи психічними вадами здоров'я, не можуть укладати такий договір.

Вступати у договірні відносини, об'єктом яких є надання послуги із сурогатного материнства, не мають право іноземці, які між собою перебувають в одностатевому шлюбі, який вони уклали за законодавством іноземної держави, громадянами якої вони є. Проте українське законодавство ніколи не визнавало одностатевих шлюбів, оскільки такі шлюби суперечать морально-етичним засадам українського суспільства, тому на законодавчому рівні встановлюється заборона щодо укладення договору сурогатного материнства одностатевими подружніми парами.

Також до ще одного обмеження, яке встановлюється щодо договірного регулювання сурогатного материнства, варто віднести чітке визначення кола суб'єктів, які можуть виступати донорами генетичного матеріалу.

Так, центр сурогатного материнства, що знаходиться у США, спираючись на багаторічний досвід судової практики, пропонує виділити такі види сурогатного материнства:

1. Традиційне сурогатне материнство – спосіб, заснований на згоді між майбутніми батьками дитини та жінкою, яка погодилася на штучне запліднення її яйцеклітини спермою майбутнього батька дитини. У більшості штатів батьківські права майбутня мати дитини отримує після процедури усиновлення (удочеріння).

2. Сурогатна вагітність – спосіб, при якому згода між майбутніми батьками дитини і жінкою, згідною на імплантацію ембріона, заснована на зачатті з використанням яйцеклітини та сперми майбутніх батьків.

3. Донорська сурогатна вагітність – спосіб, відповідно до якого згода між майбутніми батьками і жінкою, яка погодилася на імплантацію і виношування дитини, полягає у зачатті з використанням яйцеклітини донора (зазвичай анонімного) і сперми майбутнього батька чи донора [9, с. 158].

В Україні правове регулювання отримав вид сурогатної вагітності та донорської сурогатної вагітності (у випадку використання генетичного матеріалу одного з подружжя). Адже у п. 6.1 Інструкції визначено, що подружжя (або один із майбутніх батьків), в інтересах якого здійснюється сурогатне материнство, повинно (повинен) мати генетичний зв'язок з дитиною, тобто це положення надало право використовувати для проведення процедури штучного запліднення сурогатної матері донорські гамети (жіночі або чоловічі). А от вид традиційного сурогатного материнства в Україні, відповідно до тих змін, які визначені в Інструкції, – під забороною. Адже багато авторів роблять акцент на тому, що в процесі виношування вагітності між матір'ю та дитиною виникає біологічний зв'язок, а якщо використовується метод традиційного сурогатного материнства, то ще й генетичний зв'язок.

Разом з тим, дослідивши обмеження, установлені в законі, що забороняють фізичним особам укладати договір сурогатного материнства, постала нагальна потреба у виявленні низки обмежень, які мають установлюватись законом до сторін договору. Несприятливою є ситуація, яка наразі існує в законодавстві України з приводу упушення низки обмежень, які мають застосовуватись до учасників договору за настанням певних обставин. Необхідним залишається впровадження на законодавчому рівні певних обмежень прав одних осіб з метою захисту інших (дітей, слабкої сторони договору сурогатної матері). Прикладом у даній ситуації може бути випадок, коли українське законодавство фактично не може змусити замовників/замовника прийняти дитину в тому разі, якщо вони вирішили відмовитись від неї, тому, в першу чергу, страждають діти, які залишились без батьківського піклування. На думку Ю. В. Коренги, необхідно доповнити положення чинного сімейного законодавства, встановивши в низці його положень заборону щодо відмови генетичних батьків (батька або матері) від запису їх батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю [8, с. 121]. В іншому випадку інтереси новонародженої дитини не будуть захищені належним чином, адже виникає ситуація, коли сурогатна мати готова передати дитину батькам-замовникам, а такі особи не бажають стати батьками. У результаті дитина залишається сиротою. Складається ситуація, за якої порушуються права дітей, гарантовані СК України: право на життя та виховання в сім'ї, право знати своїх батьків та інші необхідні дитині права.

Важливим залишається встановлення заборони щодо розірвання договору сурогатного материнства за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері. На нашу думку, для захисту прав і законних інтересів дитини та сурогатної матері має існувати заборона щодо розірвання договору сурогатного материнства (як у випадку порушення, так і у випадку добросовісного виконання договору сурогатною матір'ю) за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері. Без пропонуваного обмеження подружжя опиниться менш зобов'язаною стороною, ніж сурогатна мати. Замовники не відчуватимуть відповідальності за виношування дитини. Вони повинні чітко уявляти наслідки своїх дій перед укладенням договору. Таке обмеження, на нашу думку, знизить ризик легковажного ставлення до укладення договору зі сторони замовників. Отже, в сімейному законодавстві залишається недостатньо розробленим законодавчий підхід до порядку встановлення обмежень особистих немайнових та майнових прав до суб'єктів сімейних правовідносин взагалі та сторін (учасників) договору сурогатного материнства зокрема.

Обмеження у вигляді обов'язків покладається на обидві сторони договору (як до сурогатної матері, так і до батьків-замовників) у вигляді сплати матеріальних збитків за невиконання (неналежне виконання) сторонами умов договору сурогатного материнства та сплати аліментів.

Обмеження, які мають місце у правових інститутах договірної права, встановлюються виключно актами чинного законодавства (Конституцією України, СК України та іншими законами). Обмеження прав сторін договору сурогатного материнства установлюються у вигляді заборон, обов'язків, які покладаються на особу та можуть існувати у вигляді правообмежувальних (правозастосовних) санкцій. Визначено низку обмежень, установлених законом, які застосовуються до фізичних осіб, що мають намір укласти договір сурогатного материнства. Заборонено законом бути сурогатною матір'ю жінці, яка не досягла двадцяти одного року, та жінці, що не має своїх здорових дітей. Одностатеві пари обмежені в праві бути стороною договору сурогатного материнства (батьками-замовниками), оскільки такі шлюбні союзи не визнаються сімейним законодавством України та суперечать моральним засадам суспільства. Жінки, які за всіма медичними показниками здатні самостійно народити дитину, не можуть вважатись стороною (замовником) у договорі сурогатного материнства. Таке обмеження існує тому, що право на реалізацію програм сурогатного материнства має жінка, не здатна до дітонародження.

Визначено перелік можливих обмежень прав, що мають установлюватись законом до (недобросовісних) сторін договору: заборона відмови замовника/замовників від новонародженої дитини (відмова від внесення актового запису батьками дитини батьків-замовників); розірвання договору сурогатного материнства генетичними батьками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (загальні положення): моногр. / Є. О. Мічурін. – Х.: ЮрСвіт, 2007. – 220 с.

2. Гриняк А. Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб: моногр. / А. Б. Гриняк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 176 с.
3. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства / Ю. В. Коренга // Бюлетень Міністерства юстиції України, 2012. – № 5 (травень). – С. 133–137.
4. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і допов. // В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 576 с.
5. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Луць. – Львів, 2001. – 166 с.
6. Айвар Л. К. Правовий захист сурогатного материнства / Л. К. Айвар // Адвокат. – 2006. – № 3. – С. 33.
7. Майданик Р. А. Репродуктивні права. Сурогатне материнство / Р. А. Майданик. – К.: Алетра, 2013. – 48 с.
8. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства в сімейному праві України: дис. ... канд. юрид. наук / Ю. В. Коренга. – К., 2014. – С. 195.
9. *International Encyclopedia of Laws / Family and Succession law. Volume. 3.* Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1988. – P. 6.

The article is devoted to the subject matter of the development, generation of the legal category of limitations of the rights of participants of family legal relationship beyond measure of studies of some branches of the law particularly and the science in whole.

В статті досліджуються обмеження, установлені законом, які забороняють фізичним особам укладати договір сурогатного материнства. Виявлено ряд порушень прав осіб (слабкої сторони договору сурогатного материнства), які існують через відсутність закріплення обмежень на законодавчому рівні.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ЗДІЙСНЕННЯ І ЗАХИСТУ СПАДКОВИХ ПРАВ

Козловська Л. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

науковий консультант Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

У статті розглядаються теоретичні питання цивільної правосуб'єктності, її співвідношення із правоздатністю, дієздатністю, суб'єктивними правами та обов'язками особи. Критично оцінюються підходи щодо визначення правосуб'єктності в якості особливих видів юридичних фактів і суб'єктивних спадкових прав як секундарних повноважень.

Ключові слова: правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, суб'єктивне право, спадкування.

Питання цивільної правосуб'єктності розглядаються як дотичні характеристики методу правового регулювання цивільних правовідносин, характеризуючи галузеві особливості цивільного права. Правові явища, форми і категорії, зокрема цивільна правосуб'єктність, можуть розглядатися під різними кутами зору. Один із можливих аспектів вивчення цивільної правосуб'єктності – вивчення питання про її місце в механізмі цивільно-правового регулювання, про властиву їй юридичну природу [1, с. 189]. Різноманіття розуміння правосуб'єктності не вичерпується вже класичним співвідношенням правосуб'єктності, правоздатності та дієздатності. В науковій літературі правосуб'єктність розглядається як «суб'єктивне право загального типу» і одночасно як «соціально-правова можливість бути учасником цивільних правовідносин», як «особливе суб'єктивне право» і одночасно як «передумова конкретних правовідносин», як «суспільно-юридична властивість, яку норми права надають особам відповідно до потреб суспільного розвитку», як «ознака», необхідна для визнання суб'єкта учасником суспільних правовідносин, як вираження «визнання громадянина в якості суб'єкта правовідносин взагалі, кваліфікацію його в якості суб'єкта чи можливого суб'єкта конкретних суб'єктивних прав і обов'язків» [2, с. 359]. **Метою статті** є дослідження категорії правосуб'єктності як передумови виникнення спадкових правовідносин в механізмі їх правового регулювання.

У цивільно-правовій доктрині європейських країн також існують різні підходи до визначення поняття правосуб'єктності. В основному розглядається згадане співвідношення правосуб'єктності із правоздатністю та дієздатністю. Найбільш принципові відмінності традиційно виявляються між поглядами цивілістів Німеччини та Франції. В німецькій доктрині майже одноставно правосуб'єктність ототожнюється із правоздатністю [3, с. 84; 4, с. 6–7]. У французькій цивільно-правовій доктрині